

НОВІ НАПРЯМИ ТА ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У ГАЛУЗІ СВОБОДИ СОВІСТІ

Процеси демократизації суспільства, становлення нової системи ціннісних орієнтацій зумовлюють динамічний розвиток релігійно-церковного життя в Україні. За сімнадцять років незалежності кількість релігійних громад збільшилась майже в сім разів, у десятки разів зросла кількість релігійних центрів, монастирів, духовних навчальних закладів, періодичних видань, розширився віросповідний спектр релігійного середовища. Якщо 1991 року в Україні діяли 5,5 тис. релігійних громад вісімнадцяти конфесій, то 2009 року – вже понад 34 тис. громад 55 деномінацій. З огляду на це є всі підстави констатувати, що релігія і церква виступають сьогодні важливою складовою громадського і приватного життя громадян.

Сучасна гуманітарна політика Української держави спрямована на забезпечення рівних прав і можливостей для всіх релігійних організацій, утвердження суспільної терпимості та поваги між віруючими. Її засадничі принципи обумовили визнання статусу релігійних інституцій, сформульованого в міжнародних правових актах, вирішення питань, пов'язаних з поверненням їм майна, незаконно вилученого тоталітарним режимом.

Водночас правове врегулювання державно-конфесійних відносин й надалі залишається важливим напрямом державної політики, обумовлює пріоритет тих підходів, які пройшли випробування сучасною суспільною практикою, стали стратегічним курсом демократичного розвитку держави та ознаками її здатності до європейської інтеграції.

Україна вирізняється поліетноконфесійним складом населення, де поруч існують національні меншини – росіян, білорусів, молдаван, євреїв, кримських татар та інших, а також етноконфесійні спільноти, які сповідують різні віровчення. Усе це вимагає від органів державного управління проведення виваженої політики в гуманітарній та інших сферах.

Слід констатувати, що суспільно-політична стабільність неможлива без врахування міжконфесійного і міжетнічного факторів, тісно пов'язаних із станом економіки, змістом і характером діяльності владних структур у реформуванні суспільства. Міжконфесійні проблеми, взаємовідносини національних меншин мають свої особливості, спричинені регіональними відмінностями, етносоціальними та політичними аспектами. Ці взаємовпливи проявляються у поглибленні церковної інтеграції й релігійної мобілізації, утверджуючи духовні традиції, культуру, мову, релігію. На сьогодні фактично завершується процес інтеграції релігійних інституцій в українське суспільство.

Неухильне дотримання законів, що регулюють діяльність релігійних організацій і міжнародні зобов'язання України стосовно захисту свободи совісті, гарантує невтручання держави у справи церкви, а також унеможлиблює взаємні претензії церков щодо переваг та привілеїв.

Варто підкреслити, що чинне національне законодавство з питань свободи совісті та віросповідань пройшло експертизу в авторитетних міжнародних організаціях і установах. У їхніх висновках зазначено, що система державно-церковних відносин відповідає демократичним принципам, задовольняє права і свободи людини, базуючись при цьому на багатовіковій спадщині врегулювання відносин

■ Саган О. Н. – док. філос. наук, проф., Голова Державного комітету України у справах національностей та релігій

між цими двома суспільними інституціями, враховує історичні уроки як позитивного, так і негативного досвіду. Українська модель державно-церковних відносин є досить зваженою, послідовною і демократичною.

Так, згідно з чинним законодавством контроль з боку держави здійснюється не за діяльністю релігійних організацій, а за дотриманням ними законодавства щодо релігійної сфери, що притаманне будь-якій цивілізованій країні. Такий контроль рівною мірою стосується будь-яких суб'єктів права – державних органів, релігійних організацій, посадових осіб і громадських організацій.

У цьому контексті, аналізуючи стан додержання законодавства про свободу совісті, слід сказати, що 2007 року зафіксовано 37 порушень у цій сфері. Також було розглянуто 24 цивільні справи за скаргами релігійних організацій, переважна більшість яких (16) – стосувалися майнових питань. Це менше, ніж 2006 року, коли в судах було розглянуто 34 цивільні справи за скаргами релігійних організацій. Таким чином намітилась певна тенденція до зменшення конфліктів у релігійному середовищі з приводу майнокористування.

Надалі проблемою є невиконання судових рішень. З числа ухвал судових органів на користь релігійних організацій невиконаними залишились 40% рішень.

Аналіз звернень віруючих до Державного комітету України у справах національностей та релігій свідчить, що майнові питання становлять більшість серед них. Конфлікти між релігійними організаціями та віруючими за право володіння або користування спорудами і майном найгостріше стоять у Закарпатській, Тернопільській, Рівненській та Львівській областях.

Поза сумнівом, основною метою вирішення проблеми повернення церковної власності є відновлення майнової і соціально-політичної справедливості щодо церкви, визнання права релігійних організацій на власне господарювання й культове майно та розроблення нових господарчо-правових норм використання повернутої релігійним організаціям власності.

Процес реституції церковної власності має бути об'єктом державної уваги і контролю. На відновлення справедливості щодо церкви спрямовані законодавчі ініціативи, покликані вдосконалити й зміцнити правові засади діяльності релігійних організацій, поліпшити умови для реалізації ними своєї суспільної і духовної місії, остаточно демонтувати наслідки тоталітарної політики в релігійній сфері, сформувані соціально-політичні механізми подальшого розвитку релігійних інституцій.

Виконання цього завдання активізує потребу вдосконалення правового механізму повернення (передачі) релігійним організаціям культових споруд. Одна з головних причин цього – поліваріантне розуміння різними суб'єктами права проблеми реституції церковного майна.

З огляду на це, необхідно визначитися з термінологією. Нинішня українська юриспруденція під терміном “реституція” розуміє поновлення порушених майнових прав, приведення їх до стану, що існував на момент вчинення дії (націоналізації, конфіскації або іншим способом вилучення майна проти волі власників), якою заподіяно шкоди, тобто повернення або відновлення матеріальних цінностей у натурі – тих же самих, або подібних речей такої самої вартості. Якщо їх неможливо повернути у натурі, то відшкодовується їхня вартість у грошах. Підставою для реституції культового майна є визнання неправомірними дій держави у відношенні до Церкви та її власності.

Реституція колишнього церковного майна є зобов'язанням, яке Україна взяла на себе під час вступу до Ради Європи. Так, у пункті 11 висновку Парламентської асамблеї Ради Європи № 190 (1995) нашій державі рекомендується “встановити правове розв'язання питання про повернення церковної власності”. Про необхідність “гарантувати релігійним інституціям, власність яких була націоналізована в минулому, реституцію цієї власності в належні строки або, якщо це неможливо, справедливу компенсацію” Україні – як, власне, й іншим пострадянським державам – було нагадано сім років тому – в рекомендації ПАРЕ від 24 квітня 2002 р. № 1556 (2002).

Незважаючи на це, процес реституції церковного майна в Україні постійно гальмується, оскільки й досі не створена нормативно-правова база, необхідна для проведення повноцінної реституції. Кілька спроб вирішити це питання у Верховній Раді України не увінчалися успіхом. Проте, розглядаючи питання реституції, потрібно пам'ятати, що Україна ще до проголошення незалежності і задовго до вступу до Ради Європи заклала перші правові підвалини для повернення церкви майна, націоналізованого радянською владою.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що при розв'язанні проблем реституції церковного майна найбільш складним є дотримання справедливості. У процесі пошуку шляхів та механізмів поновлення майнових прав релігійних організацій необхідно виходити з принципу правонаступності та спадковості церковної власності. Та розв'язання цієї проблеми значно ускладнюється розколами і міжцерковним протистоянням, зокрема, у православ'ї. Така ситуація заважає справедливому визначенню законного власника тих чи інших церковних споруд. Відтак саме майнове питання продовжує виступати одним із джерел конфліктності в релігійному середовищі та у відносинах церкви і держави.

Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми може бути розробка механізмів матеріальної компенсації релігійним організаціям за реквізицію їхнього майна. Проте в умовах економічної кризи ця проблема належним чином не може бути розв'язана. Причому компенсація, як пропонують деякі фахівці, може здійснюватися у різних формах: робіт або послуг з реставрації, відновлення храмів та інших культових приміщень, предметів культу, грошових субсидій, надання виробничих і житлових приміщень, виділення земельних ділянок під будівництво храмів тощо.

Таким чином, з метою кращого врахування інтересів сторін, церкви і держави, питання реституції церковного майна має вирішуватися поетапно. На першому етапі слід повернути у власність релігійних організацій ті культові споруди і церковне майно, що не є пам'ятками історії та культури, які не використовуються ні державою, ні церквою, і не спричиняють спорів та конфліктів ні між релігійними організаціями, ні між ними і державою.

На другому етапі слід вжити заходів для повернення усіх (за невеликим, обумовленим Кабміном, винятком) культових об'єктів, які належали релігійним організаціям, у тому числі й тих, що становлять історико-культурну цінність, за умови неухильного виконання вимог законодавства щодо їх використання та утримання.

Причому ті об'єкти, що є культурними пам'ятками, слід передавати церквам лише у безоплатне користування. Це дозволить державним органам впливати на діяльність релігійної інституції у випадку грубого порушення чинного законодавства щодо догляду й утримання пам'ятки культури. Зокрема, релігійна організація може бути попереджена про припинення договору безоплатного користування культовими будівлями, і, у випадку ігнорування вимог відповідних держустанов, впродовж місяця вимушена буде звільнити будівлі.

Необхідно також враховувати, що законодавство України врегульовує порядок повернення релігійним організаціям лише тих культових споруд, які перебувають у власності держави. Щодо культових будівель, які належать до комунальної власності, питання, по суті, залишається відкритим.

Питання власності на культове майно безпосередньо пов'язані з природним правом кожної людини сповідувати свою релігію, що знайшло своє законодавче відображення як на міжнародно-правовому рівні, так і в нормах вітчизняного законодавства. Говорячи про майно релігійних організацій, слід враховувати, що воно є матеріальною основою повноцінного функціонування релігійного осередку. Саме ці та інші засадничі принципи і підходи покладені в основу проекту Закону України "Про повернення майна культового призначення релігійним організаціям", який має бути поданий 2009 року на розгляд Верховної Ради України у встановленому порядку.

Сучасна державно-конфесійна політика покликана стимулювати ефективний розвиток релігійно-церковного комплексу країни, в результаті чого відбуваються важливі зміни в соціальних аспектах діяльності релігійних інституцій.

Політика підтримки суспільно корисних ініціатив релігійних організацій потребує раціонального поєднання загальнодержавних і церковних інтересів, утвердження цілісності духовного національного простору, консолідації конструктивних сил суспільства, здатних забезпечити всебічний розвиток релігійного середовища. У межах такої політики слід враховувати відкритість глобального світу, багатоманітність конфесійних відмінностей, їхньої трансформації в соціумі, особливо у суспільній свідомості.

Глобалізація, посилюючи взаємозв'язок між релігійними формуваннями різних країн і регіонів, розширює релігійно-духовні потоки, в яких неоднозначно трактуються численні події та факти, що стосуються традиційних церков і їхніх духовних приписів, нав'язуючи послідовникам інші уявлення. Стрімке поширення модерних духовних практик та новітніх релігійних утворень закладає основи нових конфліктів, що нерідко виходять за межі релігійного середовища. Це, перш за все, конфлікт між прибічниками традиційних церков та новітніми релігіями. Він має не лише доктринальний характер, але торкнувся, насамперед, сфери релігійної практики. Потужна місіонерська робота неорухів, що характеризується (і часто справедливо) традиційними церквами як агресивна та прозелітична, активне використання ними друкованих та електронних засобів масової інформації, модерних форм богослужінь, різноманітних масових акцій викликають часто негативну реакцію з боку традиційних церков.

Друга лінія конфлікту базується на протиріччях, які виникають між новітніми релігійними організаціями та окремими громадянами, групами чи об'єднаннями громадян, які демонструють протестні форми оцінок та поведінки щодо діяльності неорухів. Основу таких конфліктів складають випадки, пов'язані з асоціальними виявами поведінки адептів.

Третій напрям зазначеного конфлікту пов'язаний із протиріччями, що час від часу виникають у послідовників новітніх релігій з органами державної влади через порушення ними чинного законодавства. Це значною мірою стосується запрошених для проведення релігійної діяльності в новітніх релігійних організаціях іноземних релігійних діячів, які демонструють вияви правового нігілізму та неповаги до українських законів.

На думку вітчизняних правознавців, релігієзнавців, а також європейських експертів, чинне в Україні законодавство достатньою мірою регламентує діяльність новітніх релігій, створює умови адекватного реагування на можливі антисоціальні прояви у неорелігійному середовищі.

Узагальнення результатів дискусій на різних рівнях стосовно негативного впливу окремих новітніх релігій на українське суспільство показує, що йдеться головним чином не про претензії до законодавчої бази, яка регулює цю сферу, а про відсутність взаємоприйняттого ефективного механізму розв'язання існуючих проблем в середовищі новітніх релігійних утворень.

Не менш гострими є міжправославні суперечності, які й надалі залишаються основною проблемою життєдіяльності та повноцінного розвитку не лише православної сегменту, але й усього релігійного середовища та сфери державно-конфесійних відносин. Внутрішньоправославний конфлікт суттєво звужує державотворчі можливості самого українського православ'я. Його деструктивна дія значною мірою виключає православні церкви з повноцінної участі в процесі становлення цілісного релігійного середовища і в такий спосіб створює в ньому ряд серйозних диспропорцій, які неодмінно будуть проявлятися в майбутньому. Міжправославний конфлікт постійно загрожуює суспільній злагоді, породжує розрив духовно-релігійної основи існування нації, закладає глибинні суперечності у подальший розвиток усього релігійного життя країни.

Відтак, врегулювання внутрішньоправославних протиріч виступає важливою складовою державної політики в галузі церковного життя. Ця політика спрямована на розв'язання ряду важливих завдань, серед яких особливо слід виділити недопущення загострення протиріч між суб'єктами православного конфлікту, що незмінно тягнуть за собою порушення суспільного балансу та громадянської зла-

годи на різних рівнях суспільної організації, сприяння розширенню різних форм контактності між суб'єктами православного протистояння, активізацію міжцерковного переговорного процесу щодо врегулювання існуючих кризових явищ тощо.

Розвиток релігійної самобутності українського народу та національних меншин, їхні взаємини з одновірцями за кордоном засвідчують, що конгломерат нереалізованих релігійних та національних інтересів може спричинити небажані для держави тенденції. З огляду на це, державна політика стосовно цих релігійних організацій має спрямовуватися на: 1) підтримку їхньої релігійної інфраструктури; 2) мінімізацію їх залежності від закордонних релігійних центрів, а також недопущення перетворення конфесійного чинника на знаряддя етнічного й територіального сепаратизму; 3) залучення релігійних організацій національних меншин у процес взаємин з їхніми етнічними країнами, вирішення у конструктивному дусі питань, пов'язаних з проблемами української діаспори; 4) сприяння розширенню взаємин релігійних організацій і національних меншин з їхніми одновірцями за кордоном.

Не менш важливим видається здійснення додаткових заходів для максимального сприяння добродійній та милосердницькій діяльності церкви. Внесок релігійних організацій в цю надзвичайно потрібну в нинішніх умовах справу достатньо суттєвий. Слід зазначити, що значна частина гуманітарної допомоги надходить до України саме по лінії церкви. Важливо, що ця допомога знаходить конкретних адресатів.

Ці та низка інших проблемних питань прописані у проекті Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, яка на даний час проходить етап доопрацювання в Держкомнацрелігій.

Пріоритетними напрямками державної політики у сфері забезпечення права на свободу совісті та встановлення партнерських взаємовідносин з церквою (релігійними організаціями) у Концепції визначено:

1. У сфері вдосконалення правового забезпечення права на свободу совісті та діяльність церкви (релігійних організацій) – це:

– сприяння безконфліктному, на засадах консенсусу розв'язанню проблеми набуття церквами, що мають ієрархічну структуру, статусу юридичної особи;

– визначення реальних термінів, чітких і прозорих механізмів повернення церкви (релігійним організаціям) націоналізованого в минулому майна релігійного призначення, форм, обсягів та механізмів його компенсації;

– розробка та впровадження правового механізму захисту традиційної релігійної культури суспільства, зокрема: заборона приватизації націоналізованого в минулому майна релігійного призначення; врегулювання умов та правил здійснення спеціальної експертизи релігійної практики новітніх релігійних рухів.

2. У сфері забезпечення права на безперешкодне здійснення релігійної практики:

– розробка та впровадження механізмів забезпечення права на пастирське служіння;

– визначення правового статусу церкви (релігійних організацій) в частині оподаткування.

3. У сфері освіти:

– сприяння реалізації права громадян на свободу вибору характеру освіти як елемента свободи совісті. Законодавче врегулювання права церкви (релігійних організацій) на заснування конфесійних навчальних закладів; розробка та впровадження: державного стандарту богословської (теологічної) освіти; механізму визнання документів про освіту, отриману в релігійних (духовних) навчальних закладах; ліцензування та акредитації конфесійних навчальних закладів усіх рівнів; вивчення можливостей фінансування дисциплін, що викладаються в конфесійних навчальних закладах та належать до державного стандарту, з бюджетних коштів; механізму впровадження вивчення релігії у державній школі на добровільних (факультативних) засадах;

– сприяння формуванню релігійної толерантності та збереженню традиційної релігійної культури суспільства. Впровадження в програми середньої загальноосвітньої школи курсу основ української християнської культури (християнської етики), який не супроводжується релігійними обрядами; вищої школи (вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації) – курсу “Релігії українського народу”, тобто курсу наукових дисциплін, предметом яких є історія, філософія, богослов’я (теологія), культура та традиції релігій, що мають (або мали) відчутний вплив на історію і культуру України; курс має передбачати активне залучення представників відповідної релігійно-культурної традиції до підготовки програм та викладання зазначеного курсу.

4. У сфері соціально-трудова відносин планується передбачити:

– забезпечення прав священнослужителів, які досягли пенсійного віку, на належне пенсійне забезпечення, з урахуванням особливостей діяльності церков (релігійних організацій) та їхньої ролі в суспільстві;

– забезпечення прав віруючих на дотримання приписів віровчення стосовно свят та днів відпочинку (вихідних і робочих днів).

Контроль за забезпеченням реалізації права на свободу совісті, забезпеченням рівності прав громадян, незалежно від їх ставлення до релігії та конфесійної належності, рівності прав церков (релігійних організацій) покладається на органи прокуратури, відповідні органи юстиції, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Прийняті на основі Концепції законодавчі та інші нормативно-правові акти повинні забезпечувати кожній людині свободу совісті, повноцінний правовий і соціальний статус релігійних організацій в умовах європейської інтеграції України. Завданням держави є забезпечення на всій території України уніфікованого застосування законів України та інших нормативно-правових актів, прийнятих згідно з цією Концепцією.

З точки зору Держкомнацрелігій, в релігійному середовищі України в перспективі зміцнюватимуться позитивні тенденції, пов’язані з утвердженням нормальної життєдіяльності релігійних організацій, набуттям ними ознак повноправних саморегульованих суб’єктів суспільного життя.

Свобода совісті і релігійна свобода відносяться до фундаментальних загальнолюдських цінностей. Свобода релігій характеризує не лише повноцінне функціонування релігійних інституцій, але й правові, суспільно-політичні, економічні можливості та гарантії для вільного релігійного самовизначення особистості.

В. КЛИМОВ ■

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПРОЦЕСІВ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН МІЖ ДЕРЖАВАМИ ТА ЦЕРКВАМИ В ЄВРОПІ

Сучасні тенденції в реалізації державно-церковної політики в Україні, законодавчому унормуванні державно-церковних відносин, безумовно, краще сприймаються і осмислюються у співставленні з напрямками, політикою врегулювання відносин між державами та церквами, притаманними сьгоднішній Європі. Це тим більш важливо за обставин, коли представники європейської чи світової спільноти під розмови “про неприпустимість нав’язування іншим країнам певної національної моделі таких відносин” приїжджають до нас і продовжують повчати, як би

■ Климів В. В. – докт. філос. наук, ст. наук. співробітник відділення релігієзнавства ІФ ім. Г.С. Сковороди НАН України